

Kościół katolicki w Wilnie: Biskupstwo wileńskie (od 1925 r. archidiecezja), (1)

Wileńska katolicka diecezja erygowana z inicjatywy Władysława Jagiełły przez Urbana VI (1318-1389) bullą Romanus pontifex 12.03.1388 jako biskupstwo wchodzące w skład metropolii gnieźnieńskiej (do 1798), a następnie mohylewskiej (do 1925).

Pierwszym biskupem wileńskim został Andrzej herbu Jastrzębiec (?-1398), znany też jako Andrzej z Krakowa, Andrzej Polak, Andrzej Wasiło, polski franciszkanin, biskup serecki, dyplomata, spowiednik Elżbiety Łokietkówny.

Wybudowaną wówczas katedrę erygowano pod wezwaniem św. Stanisława, w lipcu 1392 roku biskup Andrzej koronował Witolda na wielkiego księcia litewskiego.

Początkowo biskupstwo było bardzo duże, gdyż podlegały mu wszystkie ziemie litewskie, bowiem kolejna diecezja żmudzka erygowana nieco później, 27 października 1417 roku, zaś zatwierdzona 31 maja 1421 r. bullą papieża Marcina V (1368-1431).

Biskupstwo wileńskie, jak wspomniano, podlegało władzy metropolitalnej Gniezna. Z powodu wielkości obszaru (od granic Mazowsza do Dźwiny i Dniepru) biskupi wkrótce powołali do pomocy sufraganów (pomocników), których było trzech, a od roku 1798 czterech: wileński, trocki, kurlandzki i brzeski. W 1764 roku wystąpiono nawet z pomysłem, by prosić Stolicę Apostolską o podniesienie Wilna do rangi arcybiskupstwa. Niestety, wobec niesprzyjającej sytuacji wewnętrznej pomysł upadł. Po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej część diecezji zajęła Rosja.

Biskup wileński zajmował pierwsze miejsce w senacie litewskim, a diecezja jego podzielona była na 26 dekanatów. Zygmunt Stary w przywileju z roku 1508 oznaczył ogólną liczbę prałatów i kanoników wileńskich na 18, kościołów i altarii było 440; kapituła miała herb: trzy korony, jak krakowska, na trybunał litewski wybierała aż dwóch deputatów. Samo Wilno liczyło sześć parafii, a kościołów wszystkich, oprócz kaplic, było 22.

Gdy w roku 1772 część biskupstwa wileńskiego: zadźwińska i zadnieprska odpadła do Rosji,

Wybudowaną wówczas katedrę erygowano pod wezwaniem św. Stanisława. Fot. Marian Paluszkiewicz

cesarzowa Katarzyna II ukazem z dnia 14 grudnia 1772 roku ustanowiła dla tych ziem biskupstwo białoruskie, zamienione w roku 1783 na archidiecezję mohylewską. W roku 1793 wcielono do tej archidiecezji anektowane województwo mińskie. W roku 1798 z woli cara Pawła I, przybyły na jego koronację z Rzymu nuncjusz apostolski Laurencjusz Litta (1756-1820) zorganizował w obrębie ówczesnej guberni mińskiej diecezję mińską, która istniała do 1869 roku. Po roku 1847 diecezja wileńska rozciągała się na dwie gubernie: wileńską i grodzieńską. W wileńskiej było parafii 197, w grodzieńskiej — 127.

Papież Pius XI (1876-1958) bullą *Vixdum Poloniae unitas* 28.10.1925 podniósł diecezję wileńską do rangi archidiecezji, ustanawiając w Wilnie siedzibę metropolii i podporządkowując jej diecezje: łomżyńską i pińską. Po II wojnie światowej częścią archidiecezji w granicach Polski zarządzali administratorzy apostolscy, rezydujący w Białymstoku. Archidiecezja wileńska została przywrócona na terenie Litwy w 1991 roku. Na terenie Białorusi z terenów archidiecezji wileńskiej utworzono diecezję grodzieńską. W tym samym roku z administracji w Białymstoku utworzono diecezję białostocką.

Kuria, curia episkopalis

Kuria w Wilnie, składała się z kurii właściwej czyli kancelarii, oficjalu czyli sądu duchowego (konsystorza) oraz dworu prywatnego. Kuria była urzędem szczególnej wagi, bez niej biskupi nie byłiby w stanie należycie sprawować zarządu diecezją. W kurii skupiały się bowiem wszystkie istotne sprawy duchowne diecezji. W kurii biskupiej wileńskiej XV-XVI w. istniały następujące urzędy: kanclerz, *causarum auditor generalis*, wikariusz generalny *In spiritualibus*, oficjał *causarum prokurator*, notariusz.

Kanclerz miał nadzór nad biegiem spraw administracyjnych i sądowych w kurii, z tej racji urząd ten wymagał znajomości prawa, zwłaszcza kościelnego. Kanclerz był nie tylko naczelnikiem kancelarii, ale i aktorem oraz patronem sądowym całej diecezji. Jego jurysdykcji podlegała cała diecezja z wyjątkiem kapituły, która na to miała egzempcję od 1520. Z ramienia biskupa miał on prawo nadawać beneficja, zwoływać synody, rozsyłać listy pasterskie, udzielać dyspensy, potwierdzać postanowienia konsystorskie, wszczynać sprawy sądowe, informować sędziów, czuwać nad funduszami duchownymi. Pomocnikiem kanclerza był audytor generalny, zwykle jednak kanclerze biskupi wileńscy łączyli ze swym urzędem i funkcję audytora.

Drugą po kanclerzu godnością w kurii był urząd oficjała, czyli duchownego kierującego sądem biskupim dla sądenia winowajców i nakładania cenzur kościelnych. Jurysdykcja oficjała była taka sama jak biskupa: z mocy danej mu przez biskupa władzy podlegała oficjałowi cała diecezja pod względem sądowym. Oficjałowie dobierali sobie do pomocy zastępców-*surrogatus*. W skład sądu duchownego wchodził też *causarum prokurator*. Był to rzecznik

zainteresowanej strony, stającej przed konsystorzem. Rzecznikami takimi bywali notariusze czy to kapitulni, czy publiczni, lub też osoby duchowne. Konsystorz zatrudniał pisarza-skrybę dla prowadzenia akt.

Za biskupa Wojciecha Radziwiłła (1478-1519) pojawił się nowy urząd w kurii biskupiej: wikariat generalny. Wikariusze generalni, jako osobiście zaufani zastępcy biskupów, w imieniu swego biskupa ordynariusza i na jego odpowiedzialność sprawowali aż do odwołania rządu w diecezji. Uprawnienia wikariusza generalnego obejmowały wszelkie sprawy jurysdykcji natury administracyjnej i sądowej w diecezji, wyjąwszy oczywiście te, które biskup zastrzegł dla siebie. Niższy personel kancelarii biskupiej stanowili notariusze i pisarze-skrybowie, którzy wypisywali dokumenty i listy; notariuszami kurialnymi mogli być tylko duchowni (choćby niższych święceń) dopuszczeni do wykonywania notariatu publicznego.

Obok kurii-kancelarii istniał również w Wilnie, ale nie miał urzędowego charakteru, prywatny dwór biskupi. Dwór ten składał się zarówno z osób duchownych jak i świeckich, a jego skład dobierali sobie biskupi wedle swego upodobania.

Kapituła wileńska

Kapituła, to inaczej kolegium starszych duchownych przy katedrze, stanowiące organ doradczy biskupa, utworzona została w drugiej połowie 1388 roku w Wilnie przez biskupa poznańskiego Dobrogosta na mocy bulli papieża Urbana VI i za zgodą Władysława Jagiełły. Składała się ona z dwóch dostojęstw: proboszcza, któremu przynależała pierwsza po biskupie dignitas oraz dziekana, mającego prawo ustanawiania kapłanów w kościele katedralnym. Nadto do kapituły miało wchodzić dziesięciu kanoników. Prowadzeniem spraw urzędowych kapituły, t.j. sporządzaniem dokumentów i protokołów z posiedzeń kapituły, listów, zajmował się notariusz kapitulny. Notariusze kapitulni pojawili się od czasu, kiedy zaczęto prowadzić regularne akta kapitulne, w których od 1502 spisywano przebieg posiedzeń i postanowienia kapituły. Przy kapitule istniał też jeszcze jeden bardzo ważny urząd – prokurator kapitulny. Jego zadaniem było zarządzanie nieruchomościami i ruchomościami kapituły. Do niego należało odbieranie danin i czynszów z dóbr stołowych kapitulnych, ściganie karami opornych i niewypłacalnych oraz odbudowa domów kapitulnych.

Prokuratorem był zwykle jeden z kanoników, który czuwał zarazem nad skarbem kapitulnym, otwieranym z wyjątkiem nagłych wypadków jedynie na mocy uchwały sesji generalnej kapituły. Z dochodów wpływających do skarbcza kapitulnego prokurator rozliczał się przed kapitułą. Archiwum kapitulne, założone wkrótce po ustanowieniu kapituły w 1388 i zlecone opiece prałata kustosza, miało służyć przede wszystkim przechowywaniu przywilejów kapitulnych. Trzymano w nim oryginalne przywileje, nadane nie tylko kapitule ale i biskupstwu oraz kościołom parafialnym.

Biskupami ordynariuszami wileńskiej diecezji byli: Andrzej Wasiło z Krakowa (1386-1398), Jakub Plichta (1399-1407), Mikołaj z Gorzkowa (1408-1414), Piotr (1415-1421), Maciej z Trok (1422-1453), Mikołaj Dzierżkowicz (1453-1467), Jan Łosowicz (1468-1481), Andrzej Szeliga (1481-1491), Wojciech Tabor (1492-1507), Wojciech Radziwiłł (1507-1519), Jan z książąt litewskich

(1519-1536), Paweł Algimunt Holszański (1536-1555), Walerian Protasewicz (1556-1579), Jerzy Radziwiłł (1579-1591), Bernard Maciejowski (1597-1598), Benedykt Woyna (1600-1615), Eustachy Wołłowicz (1616-1630), Abraham Woyna (1631-1649), Jerzy Tyszkiewicz (1649-1656), Jan Karol Dowgiałło (1656-1661), Jerzy Białożor (1661-1665), Aleksander Sapieha (1667-1671), Mikołaj Stefan Pac (1682-1684), Aleksander Kotowicz (1685-1686), Konstanty Kazimierz Brzostowski (1687-1722), Maciej Józef Ancuta (1722-1723), Karol Piotr Panczerzyński (1724-1729), Mikołaj Jan Zienkowicz (1730-1762), Ignacy Jakub Massalski (1762-1794), Jan Nepomucen Kossakowski (1798-1808), Hieronim Strojnowski (1814-1815), administrator diecezji Stanisław Siestrzeńcewicz, metropolita mohylewski (1816-1826), Andrzej Benedykt Kłagiewicz (1840-1841), administrator diecezji Jan Cywiński (1842-1846) biskup sufragan, Wacław Zyliński (1848-1856), Adam Stanisław Kasiński (1858-1863 – na wygnaniu 1883), administrator diecezji Józef Bowkiewicz (1863-1866), prałat wileński; administrator diecezji Piotr Żyliński (1867-1882) ksiądz o złej sławie; Karol Hryniewiecki (1883-1889), Antoni Franciszek Audziewicz (1889-1895), Stefan Aleksander Zwierowicz (1897-1902), Edward von Ropp (1903-1917, w 1907 odsunięty z diecezji), administrator diecezji Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz (1908-1917), Jerzy Matulewicz (1918-1925), Jan Cieplak (1925-1926) pierwszy arcybiskup; Romuald Jałbrzykowski (1925-1955, w Wilnie do 1945), arcybiskup.

